

Selçuklu Türkiye'sinde Eğlence Türü Olarak Bezm ve Musiki

Seyfullah Kara*

Öz

Eğlence olgusu insanlık tarihi kadar eskidir. Eğlence unsurlarının başında müzik gelmektedir. Tarih boyunca bütün toplumlarda musiki var olmuştur. İslamiyet'ten sonra da İslam devletlerinde müzik önemli yer tutmuştur. Türkiye Selçukluları da musiki hayatını canlı tutan devletlerden biridir. Bu dönemde Anadolu'da hem devlet hayatında, hem de bireylerin hayatında musiki canlı bir süreç yaşamıştır. Bu çalışmamızda, devlet törenlerinde uygulanan resmi müzik ile dini musiki kapsam dışı bırakılacak, tamamen Selçuklular döneminde Anadolu'da eğlence müziğinin durumu ile ilgili tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Selçuklular, Anadolu, musiki, enstrüman, eğlence

Giriş

Eğlence kültürü insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın var olduğu her yer, aynı zamanda eğlence olgusunun da sahnelendiği bir mekandır. İnsanın doğasında var olan ve ondan ayrı düşünilemeyen eğlence olgusu, her toplumun sosyal, dinî, kültürel normlarından az veya çok etkilenmiş ve her toplumda kendine özgü bir mahiyet kazanmıştır. Bu nedenle eski Mısır, Grek, Çin ve Hint gibi belli başlı kültür ve medeniyet coğrafyalarında düşünür ve müzisyenler müzikle ilgili çeşitli yorumlarda buldukları gibi, İslamiyet döneminde de bilhassa İslam filozofları müzik kavramına çeşitli yorumlarla önemli açılımlar kazandırmışlardır. Öte yandan, İslamiyet öncesi Türklerde birbirinden farklı müzik aletlerinin varlığı, bize, Türklerin musiki açısından zengin bir gelenekleri olduğunu göstermektedir.

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı – Karabük / Türkiye
skara@karabuk.edu.tr

Gerçekten tarihin hemen hiçbir döneminde insanlığın müzikten ayrı yaşamadığını, hatta yaşamadığını görüyoruz. Nitekim, daha yakın dönemlere kadar bu konuda en sert yaşağı getirdiğı yorumlarına muhatap olmuş İslamiyet'in kutsal kitabı olan *Kur'an-ı Kerim*'de, yaratıcının ifadesiyle, Davud Peygamber'in sesinin güzel olduğuna taltif amacıyla vurgu yapılmıştır. Çeşitli müzik tanımlarından birinin de Jean-Jacques Rousseau'nun ifadesiyle “sesleri kulağa hoş gelecek şekilde tertip edebilme sanatı” olarak kabul edecek olursak, tam da *Kur'an-ı Kerim*'deki Davud Peygamber'in sesinin musikiye karşılık geldiğı anlaşılmış olur. Dolayısıyla, İslamiyet'in müziğe karşı tavrı geliştirdiğı yolundaki kabul, sonraki dönemlerde İslam fakihlerinin katı yorumlarından ve zayıf yahut da uydurularak Hz. Muhammed'e nispet edilen hadislerden yola çıkılarak verilmiş olan hükümlerden kaynaklanmıştır (Apaydın 2006: 261-263). Emevîler döneminde sazlı sözlü içki alemleri çoğalınca, idarecilerin ve din bilginlerinin bu durumu önlemek için tedbirler alma yoluna gitmeleri, temelde musiki yaşağının siyâsî olduğunu, ancak, bu yaşağın dinî bir gerekçeye dayandırılmak zorunda kalındığını göstermektedir. Nitekim, musiki sanatını, sanatçıları ve müzik aletlerini kötöleyen, yasaklayan birçok hadisin de bu dönemde uydurulduğu bilinmektedir (Akdoğan 2006: 349).

Bununla birlikte tüm İslam Devletlerinde müzik hep var olagelmıştır. Emevî halifesi Yezid b. Abdilmelik'in Habbâbe ve Sellâme isimli iki cariyesi vardır ki, bunlar saraya şarkı bildikleri için alınmışlardır. Yezid b. Abdilmelik'in, bunlardan Habbâbe'ye olan aşkı ayrıca tüm kaynaklarca nakledilmektedir (İbnu'l-Esîr 1987: 368-369). Abbâsilerde hemen tüm halifeler musikiye büyük önem vermiş ve meclislerinde şarkıcılara ve musikîşinaslara yer ayırmışlardır (Hasan 1996, III: 438). Hatta, Abbâsî halifelerinden el-Vâsık'ın şair ve aynı zamanda müzisyen olduğunu biliyoruz (Hamdullah 1913: 62). Suyûtî'ye bakılırsa, aynı halife yüz kadar besteye sahip olup ud çalmada da mahir birisiydi (es-Suyûtî 1952: 297-298). Hem Emevî, hem de Abbâsî halifeleri içinde musikiyi sevenler olmasına rağmen, sırf Müslümanların dinî görevleri ihmal etmelerinden ve toplumun ifsat olmasından endişe edildiğı için bu sanat, yasaklanma yoluna gidilmiştir. Nitekim geç dönemlerde Halife el-Muktedir Billah (908-933), gayri ahlakî işler çeviren kadınlarla şarkıcı kadınları Bağdat dışına çıkarmış, bunların evlerini satarak kendilerini de sürgün etmiştir (İbnu'l-Esîr 1987, VIII: 494). Dolayısıyla musikinin yasaklanması, dinî bir emir gereğı değil, tamamen siyâsî ve toplumsal mülhazalarla gerçekleşmiştir. Bundan dolayı İslam devletlerinde musiki ile ilgili olarak teorik ve pratik olmak üzere iki farklı yaklaşım biçimi ortaya çıkmıştır. Teorik planda müzik hoş karşılanmazken, pratikte ise saray ve toplum hayatında tüm enstrümanlarıyla uygulanma imkanı bulmuştur.

Müslüman Türk devletlerinde de durum bu genel yapıdan farklı değildir. Esasen İslamiyet'ten önceki Türklerde musikiye önem verildiğini ve Türklerin davul, kös, kopuz, pullu ve zilli defler, çan, zil, kaval gibi müzik enstrümanlarına sahip olduklarını görüyoruz. Ögel, tüm bu enstrümanlarla ilgili geniş bilgi vermiş ve *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı eserinin birinci cildini Türklerde musiki konusuna ayırmıştır (2000). Türkler İslamiyet'ten sonra da müzikten kopmamışlar, hatta tam tersine, ortaçağın en önemli Türk İslam filozofları müziğe dair çok önemli ve onu geliştirici icraatlarda bulunmuşlardır. Daha hicri üçüncü asrın ilk yarısında yaşamış olan ve müzikle ilgili kitaplar yazdığı ifade edilen, bu arada da önemli bir müzik enstrümanı olan “ud”u geliştirerek İslam dünyasına sunan ünlü Müslüman filozofu el-Kindî'yi (ö.252/866) Türk olmadığı için bir kenarda tutacak olursak (İbnu'n-Nedîm: 316-317, Turabî 2002, XXVI: 58). Türk İslam filozofu el-Fârâbî (ö.339/950), Batı'da “filozofların prensi” diye anılan İbn Sînâ (ö.428/1038) gibi isimler, musiki konusunda önemli açılımlar getirmişler ve değerli eserler vermişlerdir.

Fârâbî, musiki ilminin tanımını ve neye yaradığını şu sözlerle ortaya koymaktadır: “Musiki ilmi bütün olarak, melodilerin çeşitlerini, neden, ne için ve nasıl terkip edildiklerini, daha tesirli ve dokunaklı olmaları için hangi hallerde bulunmaları icap ettiğini bilmeye yarar” (1990: 104). Bu tanımla o, kuşkusuz müziğin gerekliliğine ve insan ruhundaki tesir gücüne de işarette bulunmaktadır. Musiki alanında birçok tarihçi ve müzik teorisyeni tarafından *Muallim-i Evvel* olarak isimlendirilen Fârâbî, başta *el-Mûsika'l-Kebîr* olmak üzere musikiye dair üç eser yazmıştır. Saz çalmayı bildiği anlaşılan Fârâbî'nin ud ve kanunu icat ettiği söylenmektedir. Fakat ud ve kanunun daha önce de var olduğunu bildiğimize göre, onun, en azından bu enstrümanlarla ilgili bazı düzenlemelere gittiği ve bazı tasarruflarda bulunduğu kabul edilebilir (Farmer 1931: 361, Jebrini 1995, XII: 162-163).

Musiki ile yakından ilgilenmiş bir başka Türk İslam filozofu da İbn Sînâ'dır. O, musiki hakkındaki görüşlerini en geniş şekilde *eş-Şifâ* adlı eserinde ortaya koymuş, notalarla ilgili çarpıcı tespitlerde bulunmuş, felsefe ve tıp alanında olduğu gibi, bu alanda da elde ettiği şöhretle kendisinden sonraki devirlerde gelen birçok musiki nazariyatçısına rehberlik etmiştir (Turabi 1999: 336-337).

İslam dünyasında musiki ile ilgilenmiş olan ve bu alanda isim yapmış olanlar, sadece bu iki Türk İslam filozofu değildir; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî (ö.387/997), Ebu'l-Vefâ el-Büzcânî (ö.388/998), sonraki dönemlerde İbn Sînâ'nın öğrencilerinden İbn Zeyle (ö.440/1048), ortaçağın en önemli bilim adamlarından Şii temayüllü Nasîruddin-i Tûsî'nin tavsiyesiyle musikiye dair en temel eserlerden birini kaleme alan Safiyüddin el-Urmevî (ö.693/1294) ve daha birçok bilim adamı, bu alanda hatırı sayılır izler bırakmışlardır.

Bütün bunlar bize şunu göstermektedir: Ortaçağ İslam dünyasında musiki bütün canlılığıyla devam etmiş, bir kısım İslam fakihlerinin yukarıda bazısını arz ettiğimiz nedenlerden ötürü kısıtlayıcı hükümleri, evrensel bir unsur olan müziği engellemeye yetmemiştir. Netice itibarıyla, ortaçağ İslam dünyasında teorik hayatla gerçek hayat birbiriyle çok da paralel yürümemiş, toplumsal hayat, hatta devlet hayatı bile çoğu zaman normatif kuralların önüne geçmiştir.

Selçuklularda Bezm ve Eğlence Meclisleri

Aynı durum, kuşkusuz Türkiye Selçuklu Devleti için de söz konusu olmuştur. Esasen Türklerin egemen unsur olarak Orta ve Yakın Doğu'ya gelmeleri güzel sanatların önemli bir kolu olan musikiye de canlılık getirmiştir. Selçuklular döneminde Türk musikisi saray ve ordu hayatında önemli yer tutmuş, Türklerin idaresinde daha çok yayılma imkanı bulan tasavvufî hayatın önemli ritüellerinden olan sema' ve raksle birlikte tekke ve zaviyelerde dinî musiki olarak icra edilmiştir. Bununla birlikte, Selçuklu Devleti'nde musiki olgusunun resmî ya da dinî alanlar dışında eğlence dünyasına hitap eden bir vakia olarak da yer tuttuğunu görüyoruz. Esasen, bizim bu çalışmamızda ele alacağımız musiki türü, tekke müziği veya resmî müzik değil, tamamen eğlence müziğidir.

Bu nedenle musikinin, Selçuklu Türklerinde sadece tasavvufî bir ritüel yahut da askerî bir zorunluluk olarak mevcut olduğunu sanmamak gerekir. Bu dönemde devlet adamlarından çeşitli halk kitlelerine kadar hemen her kesimde eğlence müziğinin kendisine yer bulduğunu görmekteyiz. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in Halifenin kızı Seyyide Hatun ile düğününden söz eden İbnu'l-Cevzî, davulların ve zurnaların çalındığı, başta sultan olmak üzere, ileri gelen Türklerle devlet adamlarının çalgılar eşliğindeki ritimle düğün evinin avlusunda sevinç ve mutluluk içinde oynadıklarını belirtmektedir (İbnu'l-Cevzî 1992, XVI: 80, Abû'l-Farac 1999, I: 315). Aslında Selçuklular döneminde veliaht tayinleri, cüluslar, elçi kabulleri gibi resmi törenlerin yanı sıra zafer kutlamaları, düğünler, av şenlikleri, bayramlar da çeşitli oyun ve eğlencelere sahne olmaktadır (Ersan 2006: 76).

Selçuklularda özel içki günleri tertip edilmiş, has içki yeri olan (câyi işreti hâss) günler tayin edilmiştir. Ünlü Selçuklu Veziri Nizamülmülk, bu günlere dair uyulması gereken kuralları söylemiş ve şarabdârın vazifesinin ne olduğunu belirtmiştir. Onun, *Siyasetnâme*'de "sarhoşluk ve ayıklık sırasında verilen sözlü emirlere dikkat edilmesine dair" şeklinde başlık açması, Selçuklularda sık sık işret alemlerinin tertip edildiğini göstermektedir (1999: 63, 85-86). Benzer tavsiyeleri, Selçuklulara tabi olarak Cürcan ve Taberistan bölgelerinde hüküm sürmüş olan Keykâvus b. İskender de *Kâbusnâme* adlı eserinde yapmış, eğlence meclislerinde nelere dikkat edilmesi lazım geldiğine, mutriblerin hangi ma-

kamları ve eğlence biçimlerini bilmesi gerektiğine dair bir takım önerilerde bulunmuştur (Uslu 2000: 457). Nitekim, Selçuklu sultanları tarafından düzenlenen ve “bezm” adı verilen bu işret meclislerinin vazgeçilmez iki unsuru, saki ve mutrip, yani kadehi dolduran kişi ile şarkı söyleyen sanatçı idi. Bu nedenle Selçuklular, bezmlerde, yani işret meclislerinde daima sazende ve hânende bulundurmışlardır (Pakalın 1993: 227-228).

Selçuklu sultanlarının bütün dindarlıklarına rağmen şarkıcıları saraylarına çağdırttıkları ve onlardan şarkı dinledikleri anlaşılmaktadır. Nitekim, Kazvî'nin tasavvuf yoluna girdiğini söylediği ve bu çerçevede Şeyh Ahmed el-Gazzâlî'nin müridi olduğunu belirttiği (Kazvî: 415) sultan Melikşah'ın, şarkıcı bir kadın çağdırarak şarkılarını dinlediğini ve ona hayran olduğunu, İbnü'l-Cevzî ifade etmektedir (İbnu'l-Cevzî 1992: 312). Aynı sultanın, Bağdat'taki düğününde Türkistan, İran, Suriye, Irak ve Anadolu'dan şarkıcılar getirdiği söylenmektedir (Turan 1996: 397).

Anadolu Selçukluları Eğlence Hayatında Musikinin Yeri

Aynı geleneğin, Büyük Selçuklu Devleti'nin bir devamı olarak Türkiye Selçuklularında da yaşatıldığını görüyoruz. Bu dönemde hem Selçuklu sultanları, hem de Selçuklu devlet adamları muhtelif günlerde eğlence meclisleri düzenlemişler ve bu meclislerde müzisyenlere de yer vermişlerdir. Hatta Türkiye Selçukluları döneminde saraylarda müzisyenlerin istihdam edildiğini görmekteyiz. Nitekim, bize kadar ulaşmış olan bir kaynak, Türkiye Selçukluları döneminde saltanat sarayına devletçe maaş verilen müzisyenler tayin edildiğini ortaya koymaktadır. Yazarı bilinmeyen *Takârîru'l-Manâsıb* adlı eserde kaydedilen iki adet “münşeât”, bu konuda oldukça önemli bilgiler vermektedir. Zeki Velidi Togan'ın, varlığını ilk defa haber vermesiyle (Togan 1956: 453), eserin peşine düşen Osman Turan, uzun uğraşlardan sonra söz konusu eseri bulmuş ve neşretmiştir (1988: 1-83).

Burada hemen şunu ifade etmemiz gerekir: Müslüman Türk Devletlerinde musiki denilince hemen akla ya ordu törenleriyle ilgili müzik gelmekte veya sarayda yapılan bazı resmî törenlerde icra edilen resmî müzik türleri öne çıkarılmakta yahut da tekke müziği olarak nitelendirdiğimiz dinî musiki ele alınmaktadır. Biz, bunların dışında eğlence maksatlı icra edilen müzik türünden söz edeceğiz. Türkiye Selçuklularında dinî motifli musiki yanında sadece eğlence amaçlı da müzik icra edildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz. Nitekim, sözü edilen menşurda kastedilen müzisyenler, tüm bu müzik türlerinin dışında tamamen saray eğlence hayatının bir parçası olarak tayin edilmektedir. *Takârîru'l-Manâsıb* adlı eserdeki XXXIV numaralı menşura göre, saraya alınan İzzeddin Abdurrahman adındaki müzisyen davûdî ses ve nağmeleriyle insanları adeta kendisinden geçirmekte ve ruhları derinden etkilemektedir. İzzeddin Abdurrahman'ın musiki icrasındaki maharetinin yüksek olduğu bu

tayin menşurundaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Nitekim menşurda, kendisinden, “ses sanatçılarının (muğannîlerin) meliki, hoşluğun ve sevincin kaynağı, şarkıcıların övüncü” olarak söz edilmektedir. Görünen o ki, Selçuklu sarayında musiki alanında devlet sanatçısı olarak istihdam edilmek için sanatçının kendisini ispatlamış olması gerekmektedir. Menşûra göre müzisyen, sesindeki güzellikle, nağmelerindeki ruhlara ferahlık veren incelikle dinleyenlere sevinç, coşkunculuk ve şenlik veremiyorsa, sultana ait eğlence ve içki meclisleri neşelenemeyecektir. Dolayısıyla o, dinleyicilerine her türlü üzüntü ve sıkıntıyı unutturmalıdır. Tüm bu şartları taşıdığı anlaşılan sanatçı İzzeddin Abdurrahman’a İşrâf divânı kaleminde kararlaştırılan bir maaşın da tahsis edildiği belirtilmektedir (*Takârîru'l-Manâsib* 1988: 44-45, Turan 1988: 37-38).

Türkiye Selçukluları döneminde saltanat sarayına müzisyen tayin edildiğini bildiren diğer menşur, eserin az önceki menşuru takip eden XXXV numaralı menşurudur. Bu menşur, sadece bir tayinin gerçekleşmesi bakımından değil, aynı zamanda Türkiye Selçuklu Devleti'nin musikiye bakışını da ortaya koyması yönünden önemlidir. Çünkü menşurda, her şeyden önce musiki ilminin şerefli bir sanat olduğu, hükümdar ve sultanlara mahsus meclislerin bu tür sanatçılara muhtaç bulunduğu vurgulanmakta, müzisyenler, “fen mensubu (ashabı in fen – bu fen ashabı-)” olarak ciddiyetle anılmaktadırlar. Ayrıca menşurda, faziletli insanların ve hikmet sahibi kişilerin “Çocuklarınıza musiki öğretin” dediği kaydedilmiş ve böylece, musiki eğitimine devletin nasıl baktığı da ortaya konmuştur. Bundan sonra da Şerefeddin Şîrîn adlı müzisyenden kariyerini ortaya koyan unvan hitaplarıyla bahsedilerek, onun, emsalleri arasında sesinin güzelliğiyle temayüz ettiği, sultanın kendisine bol ihsanlarda bulunmasını hak ettiği, bunun karşılığında ise sanatçının hazerde ve seferde musiki alet ve enstrümanlarını hazır bulundurarak hizmet etmesi lazım geldiği anlatılmıştır (*Takârîru'l-Manâsib* 1988: 45-46, Turan 1988: 38).

Selçuklu Türkiye'sinde sultan ve devlet adamlarının eğlenceye çok düşkün oldukları, türlü eğlenceler arasında içkili, müzikli ve raksli meclislerin tertip edildiği, kaynakların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Esasen dinî duygularının yoğun olduğunu, dinî hayatla ilgili titizliklerini çok iyi bildiğimiz Selçuklu sultanlarının müziğe ve müzik eşliğinde içkili ve raksli eğlencelere yer vermemeleri, Türk sultanlarının dinî algılayış ve yaşayış tarzları hakkında bize önemli fikirler vermektedir. “Küffâra” karşı cihat duygusuyla mücadele eden bu sultanlar, özel hayatlarında da namaz kılacak, oruç tutacak kadar dindarlık gösterirken, aynı özel hayatlarında eğlencelere de yer vermektedirler.

Selçuklu sultanlarının sık sık tertip ettikleri ve Orta Asya geleneklerine uygun olarak düzenledikleri “bezm”ler bazı zamanlar haftalarca sürmüştür. Bu tür meclislerde belki tek değişiklik, Orta Asya Türklerinin çok sevdiği kımız yerini şarabın alması olmuştur (Koca 1997: 99-100). Düzenlediği eğlen-

celerin günlerce ve bazen de haftalarca sürdüğü görülen sultanlardan biri, I. İzzeddin Keykâvüs'tür. İbnu Bibi, bu sultanın Erzincan Meliki Fahreddin Behramşah'ın kızıyla yaptığı ve çok muhteşem geçen düğününden söz etmekte, bu düğün münasebetiyle yapılan eğlencelerde hem şehir müzisyenlerinin hem de "hasse musikişinasları" adı verilen saray müzisyenlerinin hazır bulunduğunu belirtmektedir (1996, I: 197, 200, Turan 1988: 38). İbnu Bibi'nin saray müzisyenleri - şehir müzisyenleri ifadesi, bize, halk arasında şehirlerde müzik icra eden sanatçıların varlığını da göstermektedir.

I. Alaaddin Keykubat Sivas'tan Konya'ya hareket ettiğinde Gedük'e geldiğinde kendisi ve yanındaki devlet erkanı için büyük ve zengin sofralar hazırlanmış, burada da şarkıcılar şarkılarını sabahtan gece yarısına kadar icra etmişlerdir. İbnu Bibî, buradaki bezmi, "Şarkıcılar bülbül gibi ötüp insana huzur veren şarkılar söylemeye, orada bulunanlar şarap kadehlerini yudumlamaya, barbut ve rebabın sesini dinlemeye başladılar; sabahtan gece yarısına kadar zamanı zevk ve eğlenceyle geçirdiler" (1996, I: 229, ayrıca bk. a.k., I, 230, 313, 455), ifadeleriyle anlatmaktadır.

İbnu Bibî, çoğu sultan için sultan için bu tarz eğlenceler düzenlendiğine dair bilgiler vermektedir. Ancak, onun bu konuda verdiği kayıtlar, I. Alaaddin Keykubat döneminden sonra, yani Selçuklu Devleti'nin zayıflamaya başlamasından sonra azalmaktadır. Bu durum, "bezm"lerin Selçukluların yükselme ve gelişme dönemlerinde daha çok düzenlendiğini, çöküş devrelerinde ise saraydaki ve devlet adamları arasındaki entrikaların yoğun olduğu kaos ortamları nedeniyle sultanların kendi dertleriyle boğuştuğunu göstermektedir. Nitekim İbnu Bibî, "Rum Memleketlerinde Gerilemenin Başlaması Ve Ora Saltanatının Gelişme Temellerinin Sarsılması" başlığı altında şu ifadeleri kullanarak bu gerçeğe parmak basar: "[...]. Eğlence meclislerinin yerini alan savaş çılgınlıkları göklere yükselmiş, rebabın sesi utanma ar ve bulutlarını dağıtmış, saltanatın gücü azalıp, zayıflığın işaretleri görülmeye başlanmıştır. [...]" (1996, II: 58-60). Bununla birlikte, gerileme dönemlerinde de bezmlerin düzenlendiği muhakkaktır.

Türkiye Selçukluları döneminde sultanların yanı sıra devlet adamları da bu tür "bezm"ler düzenlemişlerdir. Bu devlet adamlarından biri, Selçuklu vezirlerinden Sahip Şemseddin İsfahânî'dir. İsfahânî, işlerden arta kalan zamanlarda akşam namazından sonra bu tür eğlence meclisi düzenlemiş ve bu meclislerde şarkıcılar da bulundurmıştır. Ünlü Selçuklu tarihçisi İbni Bibî, bu devlet adamının tertiplemediği eğlence meclisinden "Nedimler, sanatkarlar, şarkıcılar, kaval, ud, rebab ve çeng gibi sazları çalanlar gelirler, sazlarını akort ettikten sonra ruhlara huzur veren nağmelerine başladılar" ifadeleriyle söz etmektedir. Böylece, aynı kaynağımız, Türkiye Selçukluları dönemi Anadolu'sunda müzik enstrümanları hakkında da bilgi vermekte, bu enstrümanlara zurnayı da ilave etmektedir (1996: 107-108).

Bu dönemde bazı Selçuklu devlet adamlarının müziğe dair eser kaleme alacak kadar musikişinas olduğu görülmektedir. İbni Bîbî, Selçukluların önemli vezirlerinden olan Şemseddin Hasoğuz'un "Münazara-i Çeng-ü Şarab" adlı bir risale yazdığını, ancak bu risale eline geçmediği için bilgi veremediğini belirtmektedir (1996, II: 93). Ancak, adından, risalenin musiki ve şarabla ilgili olduğu görülmektedir.

Kadın Müzisyenler

Az önce Selçuklu sarayında istihdam edilen ses sanatçılarıyla ilgili olarak verdiğimiz menşurda, her iki sanatçının da erkek olduğunu görmekteyiz. Fakat bu durum, kadın sanatçıların istihdam edilmediği anlamına gelmemelidir. Her ne kadar bu konuda elimizde net bilgiler yoksa da, dönemin civar meliklerinin saraylarında kadın ses sanatçılarının istihdam edilmiş olması, Selçuklu merkezinde de aynı şeyin olabileceği tahminini beraberinde getirmektedir. İbni Bîbî'nin verdiği bir kayda göre, Harput melikinin kadın şarkıcı ve çalgıcıları istihdam ettiği anlaşılmaktadır (1996, II: 28). Nitekim, Selçuklu dönemine ait kimi çinilerde rebab çalan kadınların resmedilmiş olması (Feldman 1996: 118), aynı şekilde Metropolitan Museum'da bulunan bir tabakta resmedilmiş hanende kadın yanında ud çalan kadın figürlerinin varlığı (Uslu 2002, VI: 170) bu kanaatimizi desteklemektedir. Ayrıca, Rey-Sultanabad'da bulunmuş ve Viktoria and Albert Müzesinde mevcut XIII. yüzyıla ait bir vazoda çeng çalan kadının resmedilmesi (Uslu 2002, VI: 170), Mrs. Hamilton Rice koleksiyonunda seramik bardakta def çalan kadın figürünün yer alması (Uslu 2002, VI: 170), Selçuklu döneminde kadın sanatçıların varlığı ve bunların devletçe istihdam edilmiş olabileceği fikrini kuvvetlendirmektedir. Selçuklu dönemine ait bir hokkanın üzerinde resmedilmiş oynayan kadın figürlerinin varlığı, musiki hayatında kadınların da aktif rollerini ortaya koyan bir belge niteliği taşımaktadır (Atıl 1973: 102).

Türkiye Selçukluları döneminde bayram, cülûs ve zafer merasimleri, düğün, av şenlikleri, yabancı misafir ve elçilerin kabulü çeşitli oyun ve eğlencelere vesile olmuş, çeşitli sanat ve müzik erbabı bu tür toplantılara güzellik ve süs katmıştır. Sultanların komşu memleketlerden aldıkları kızlar için yaptıkları düğünlerde bazen, Sultan Melikşah'ın yaptığı gibi, Anadolu dışından da yabancı sanatkarların getirildiği olmuştur. Bu tür şenlik ve eğlencelerde çeşitli sanatkarlar maharetlerini ortaya koyarlardı. Çeşitli oyunlar, eğlence, içki ve raks, müzik ile bütünleştirilirdi. Musiki aleti olarak da saz, çenk, rubâb, berbât, ud, zurna, davul gibi enstrümanların kullanıldığı buraya kadar verdiğimiz kaynakların ifadelerinden anlaşılmaktadır (ayrıca bk. Turan 1988: 38-39).

Aslında Selçuklu Türkiye'sinde musiki ve raks o kadar doğal ve yaygın bir şey idi ki, bu nedenle toplum hayatında hemen her yere girmiş, hatta dinî veya yarı dinî teşekküllere bile bu yaygınlıktan ötürü nüfuz etmiştir. Nite-

kim, şehirlerde aydın çevrelerde yetişen bazı müzisyenlerle, kervansaray gibi umuma açık veya özel eğlence yerlerinde ve toplantılarda şarkı söyleyen ve raks eden bazı kadın sanatkarların isimleri bize kadar gelmiştir. Örneğin, Eflâkî, Vezir Ziyâeddin'in hanında Tavus adında harp çalan bir kadından söz etmektedir. Eflâkî, bu kadının sesinin çok güzel olduğunu söylemekte, cariyelerinin de bulunduğunu belirtmektedir ki (Eflâkî 1989, I: 404-405), muhtemelen bu cariyeler kendisi gibi şarkıcı olup ona eşlik etmektedir. Bazı Selçuklu hokkaları üzerinde oynayan kadınların resmedilmiş olması (Atıl 1973: 102), bu dönemde raks eden kadınların varlığını göstermesi bakımından önemli bir ipucudur.

Dönemin Bazı Fakihlerinin Musikiyi Engelleme Çabaları

Hem Ahmed Eflâkî'nin verdiği bilgilerden hem de İbnu Battûta'nın XIV. yüzyılın ilk yarısının ortalarına doğru Anadolu ile ilgili verdiği bilgilerden açıkça görüldüğü gibi, bu dönemlerde müzik sadece devlet adamlarının saraylarda düzenlediği bezmlerde değil, halkın içinde revaç bulmuştu. Mevlî ayinlerinde vazgeçilmez bir unsur olarak yer alan Kavvalların cenaze önünde mersiyeler söylerken, öbür yanda ilginç bir biçimde hamamlarda yapılan eğlencelerde de şarkılar söyleyerek halkı eğlendirmeleri (Uslu 2002, VI: 166), halk içinde musikinin ulaştığı rağbeti göstermesi bakımından mühimdir. Türkiye Selçukluları döneminde meslekleri inceleyen Erdoğan Merçil, aynı çalışmasında musiki ile ilgili güyende, kavval, mugannî gibi meslekleri anlatmış ve kaynaklara dayanarak bu sanatçıların ulaştığı rağbeti ortaya koymuştur (Merçil 2000: 128-142). Halk nazarında aranan bir eğlence unsuru olduğu içindir ki, Selçuklular döneminde musiki, bilhassa medrese alimlerinin tepkisini çekmiş ve yasaklama fikri gündeme gelmiştir. Dönemin önemli alimlerinden olduğu söylenen Safiyüddin Hindî, medresede ders verdiği sırada çalan bir rebap sesine tepki göstermiş, öğrencilerine, "Bu rebap gittikçe çoğaldı. Bu bidat, sünneti de geçti. Bunu yasaklamak için bir çare bulmak lazımdır" (Eflâkî 1989, I: 323-324) demiştir. Eflâkî'nin verdiği bilgilere göre, musikinin yasaklanmasının önünde en önemli engellerden birinin Mevlana olduğu anlaşılmaktadır. Sema ve rebabın haram olduğu konusunda Mevlana'nın ikna edilmek için çok uğraşıldığı, Eflâkî'nin verdiği bilgiler arasındadır (Eflâkî 1989, I: 165).

Muinüddin Pervane, Vezir Taceddin'in oğlunu Konya'da kadı yapmak istediği zaman bu kişi, Pervane'ye, toplumdan rebabı kaldırmasını söylemiştir. Muinüddin Pervane ise, halk arasından rebabı kaldırmaya gücünün yetmeyeceğini belirterek bu şartı reddetmiştir (Eflâkî 1989, I: 449). Bu olay, musikinin Selçuklu dönemi Türkiye'sinde ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ahiler Arasında Musiki ve Halk Oyunlarının Anadolu'daki Menşei

Bu dönemlerde Anadolu'da çeşitli ahi toplantılarında da türkülerin söylendiğini, türküler eşliğinde oyunların oynandığını görmekteyiz. İbni Battûta, ahilerden bahsederken, onların Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenlerden olduğunu, her yerde, köylerde, kasabalarda, şehirlerde var olduklarını söyler ve onların çeşitli özelliklerinden bahseder. Bu arada Türkmenler için, “Yemek zamanında bir araya toplanarak hep beraber yemek yerler, türkü söylerler, raks ederler” (2000, I: 404-405) ifadesini kullanmaktadır. Burada Türkmenlerin oynadıkları oyunun klasik halk oyunları olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, daha önce naklettiğimiz gibi, Tuğrul Bey'in Halife'nin kızıyla yaptığı düğünün şenliğiyle ilgili İbnu'l-Cevzî tarafından verilen bilgiler, söz konusu raksın davul ve zurna eşliğinde sıçrayarak oynamak olduğunu ortaya koymaktadır (İbnu'l-Cevzî 1992, XVI: 80 - Yerkusûne fi sahnî'd-dâr : evin avlusunda sıçrayarak oynuyorlardı-; Abû'l-Farac 1999, I: 315). Dolayısıyla, İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Farac ve İbnu Battûta'nın birbirini tamamlıyorlar vermiş olduğu bilgiler, hem Türk halk müziğinin, hem de Türk folklor oyunlarının Anadolu'daki tarihî köklerini bize haber vermektedir.

Beylikler Döneminde Musiki

Anadolu'da musiki olgusu, Selçuklulardan sonra beylikler döneminde de devam etmiştir. Eretnaoğulları sultanının oğullarının sünnet töreninde sünnetin yapıldığı haberi davulla ilan edilmiştir. Esterâbâdî'nin ifadesine göre eğlenceler tertip edilmiş, udlar çalınarak müzik icra edilmiş, çalgıcılar eşliğinde büyük bir tören gerçekleştirilmiştir (Esterâbâdî 1990: 349-350). Esterâbâdî, Eretna hükümdarlarından Ali Beğ'in ayyaş, içkiye düşkün ve işreti seven biri olduğunu söyledikten sonra, “akşamdan sabaha kadar zamanını çalgı ve şarkı dinlemekle geçirirdi” demektedir (Esterâbâdî 1990: 98). Dolayısıyla müzik olgusu, Selçuklular ve daha sonraki beylikler döneminde Anadolu'da varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Esasen Türkiye Selçukluları, kendi dönemlerinde komşu devletlerde ve beyliklerde var olan ve hayatın içinde yaşamaya devam eden musiki olgusunu o dönemin geleneğine uyarak devam ettirmiştir. Aynı dönemlerde Erbil bölgesinde müziğin canlı bir şekilde varlığını koruduğunu, halk tarafından rağbet gördüğünü Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed Hatîb el-Erbîlî'nin 1329'da kaleme almış olduğu “Cevâhiru'n-Nizâm fi Ma'rifeti'l-Engâm” adlı eserinde verdiği bilgilerden anlamaktayız (Uslu 2002: 169). Yine, XII.-XIII. yüzyıllarda Amid (Diyarbakır) bölgesinde Artuklu hükümdarının himayesi altında yaşayan ve XIII. yüzyıl başlarında mekanik-fizik alanında eser yazan Ebû'l-İzz el-Cezerî, söz konusu eserin dördüncü bölümünde nefir, kös, def, zurna, çeng, daire, zil, nakkare, davul, düdük gibi musiki enstrümanları çalan grupların oluşturduğu minyatürlerle, saz çalan iki otomatik makinenin planı-

na da yer vermiştir (Ebû'l-'Izz el-Cezerî 1990: 10, 59; Uslu 2002: 170). Görülmektedir ki, Türkiye Selçukluları döneminde civar devlet ve beylerin idaresinde de musiki önemli bir gelişme kaydetmiş, enstrümanların icadı ve kullanılması bilim adamlarının bilimsel eserlerine yansımıştır.

Sonuç

Buraya kadar naklettiğimiz bilgiler, sadece eğlence amaçlı musikinin Anadolu'daki durumuna dair birkaç tespittir. Selçuklu döneminde daha çok tekke ve zaviyelerde icra edilen dinî ve orduda kullanılan askerî musiki ile resmi kutlamalarda çalınan bando vs. türündeki müzik türleri kapsam dışında bırakılmıştır. Bütün bunlar bize göstermektedir ki, Türkiye Selçukluları döneminde müzisyenlere devlet tarafından oldukça önem verilmiş, onlar devletin saygı duyduğu sanatkarlar arasında yerlerini almışlardır. Ayrıca halk arasında da kendilerine itibar edilmiş ve sanatlarını icra edecekleri kitleleri her zaman bulmuşlardır. Bu yönüyle Anadolu, Selçuklular döneminde musikinin geliştiği, her yerde icra edildiği bir coğrafya olmuştur. Musikinin, hemen tüm enstrümanlarıyla dinî teşekküllerin içerisine nüfuz edecek bir ortamı bulması, kuşkusuz Selçuklu Devleti ve halkının bu sanata olan düşkünlüğüyle mümkün olmuş, sözü edilen teşekküller musikiyi hiçbir sıkıntı duymaksızın kendi bünyelerine adapte edebilmişlerdir. Bu durum, Selçuklu Türkiye'sindeki musikinin gücünü göstermesi bakımından önemli bir tespittir.

Kaynaklar

- Abû'l-Farac, Gregory Bar Hebraeus (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*. Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK Yay.
- Apaydın, Yunus (2006). "Musiki". *İslam Ansiklopedisi*. C. XXXI. İstanbul: TDV Yay. 261-263.
- Akdoğan, Bayram (2006). "Mûsiki". *İslam Tarihi ve Medeniyeti*. Ankara: ANKUZEM Yay.
- Atıl, Esin (1973). *Cenamics from the World of islam [Freer Gallery of Art]*. Washington.
- Bahaeddin Ögel (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: KB Yay.
- Ebû'l-'Izz İsmail b. er-Rezzâz el-Cezerî (1990). *el-Câmi' Beyne'l-İlmi ve'l-Ameli'n-Nâfi' fi's-Smaati'l-Hiyel*. (Haleb 1979'dan tıpkı basım). Ankara.
- Eflâkî, Ahmed (1989). *Ariflerin Menkıbeleri*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: MEB Yay.
- Ersan, Mehmet (2006). "Anadolu Selçuklularında Eğlence Hayatı". *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXI/I: 73-106.
- Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşir (1990). *Bezm ü Rezm*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bak. Yay.
- Fârâbî, Muhammed b. Muhammed b. Tarhan (1990). *İhsâu'l-Ulûm*. Çev. Ahmet Ateş. İstanbul: MEB Yay.

- Farmer, H. G. (1931). "Music". *The Legacy of Islam*. Ed. S.T. Arnold and A. Guillaume. Oxford.
- Feldman, Walter (1996). *Music of the Ottoman Court*. Berlin.
- Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni (1913). *The Ta'rikh-i Guzida*. Nşr. Edward G. Browne. London. (E.F.W.Gibb Memorial Series, vol. XIV, 2 içinde).
- Hasan İbrahim Hasan (1996). *Târîhu'l-İslâm*. Kahire.
- İbn Bîbî, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî (1996). *el-Evâmîru'l-Ala'îye fî'l-Umûri'l-Ala'îye*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bak. Yay.
- İbnu Battûta, Ebû Abdullah Muhammed (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. Notlarla çev. A.Sait Aykut. İstanbul.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (1992). *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûki ve'l-Umem*. Beyrut.
- İbnu'l-Esîr, Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî (1987). *el-Kâmil fî't-Târih*. Beyrut.
- İbnu'n-Nedîm (Teceddüd neşri). *el-Fibrîst*. Nşr. Rıza-Teceddüd neşri. Tahran.
- Jebrini, Alâeddin (1995). "Fârâbî". *İslam Ansiklopedisi*. C. XII. İstanbul: TDV Yay. 162-163.
- Kazvîni, Zekerîyya b. Muhammed b. Mahmud (Tarihsiz). *Âşâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*. Beyrut.
- Koca, Salim (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvüs (1211-1220)*. Ankara: TTK Yay.
- Merçil, Erdoğan (2000). *Türkiye Selçuklularında Meslekler*. Ankara: TTK Yay.
- Nizamülmülk (1999). *Siyâsetnâme*. Ankara: TTK Yay.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yay.
- Es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (1952). *Târîhu'l-Hulefâ*. Nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. Mısır.
- Takârîru'l-Manâsıb* (1988). (Turan, Osman (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara içinde).
- Togan, Zeki Velidi (1956). *Umûmî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul.
- Turabî, Ahmet Hakkı (2002). "Kindî, Yakûb b. İshâk". *İslam Ansiklopedisi*. C. XXVI. İstanbul: TDV Yay. 58-59.
- _____, (1999). "İbn Sînâ". *İslam Ansiklopedisi*. C. XX. İstanbul: TDV Yay. 136-137.
- Turan, Osman (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara.
- _____, (1996). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul.
- Uslu, Recep (2000). "Sultan II. Murad Devrinde Musiki". *Journal of the Academic Studies* 4-5.
- _____, (2002). "Selçuklularda Müzik ve Literatürü". *Türkler*. C. VI. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 162-173.

Bezm and Music as Entertainment in Seljuk Turkey

Seyfullah Kara*

Abstract

The concept of entertainment is as old as the history of humanity. Music is one of the primary elements of entertainment. Music has had an important place in Islamic states after the conversion to Islam as well. The Seljuks of Turkey are one of the states that have kept the world of music alive. During the reign of the Seljuks in Anatolia, music experienced a lively and productive period both in court life and in the everyday life of ordinary people. This study excludes ceremonial and religious music from its scope and evaluates the condition of entertainment music in Anatolia during the Seljuk period.

Keywords

Seljuks, Anatolia, music, instrument, entertainment

* Prof. Dr., Karabük University, Faculty of Science and Letters, Medieval History Division – Karabük / Turkey
skara@karabuk.edu.tr

“Безм” и музыка как вид развлечения в Сельджукском государстве

Сейфуллах Кара*

Аннотация

Факт развлечения стар как мир. Одним из главных элементов развлечения является музыка. Она существовала на протяжении всей истории человечества во всех сообществах. Даже после принятия ислама музыка занимала важное место в мусульманских государствах. Сельджукское государство являлось одним из этих государств, где поддерживалось развитие музыкального искусства. В данный период музыка в Анатолии была очень распространена как в государственной, так и в личной жизни людей. Данная работа не рассматривает официальную музыку государственных церемоний и религиозную музыку в стране; в статье приводятся выводы по состоянию развлекательной музыки в Анатолии сельджукского периода.

Ключевые слова

Сельджуки, Анатолия, музыка, инструмент, развлечение

* Профессор доктор университет Карабюк факультет естественных наук и литературы отдел средневековой истории – Карабюк / Турция
skara@karabuk.edu.tr